

Kvantitet i V:C-sekvenser i svenskan i Finland

Kategorisk variabel eller kontinuerlig variation?

Therese Leinonen

1. Inledning

Kvantitet i sekvenser där en fonologiskt lång vokal följs av en tonlös obstruent (t.ex. i ord som *läsa, ropa*) är ett drag som uppvisar stor variation i svenskan i Finland. Uttalsskillnaden har en hög medvetandenivå inom den finlandssvenska språkgemenskapen och kommenteras ofta av språkbrukarna (Reuter 1982:100; Wikner 2014:25; Haapamäki & Wikner 2015:62–63; Leinonen 2015:170).

Uttalet där den mellanvokaliska konsonanten är markerat lång i förhållande till den föregående vokalen (i fonetisk notation närmast [lä:ssa]) förknippas nuförtiden närmast med Helsingforssvenskan (Wikner 2014:25; Haapamäki & Wikner 2015:62–63). Traditionellt har detta uttal varit utmärkande för den s.k. bildade finlandssvenskan i Helsingfors och Åbo (Reuter 1982:100). I landsbygdsdialekterna är den mellanvokaliska konsonanten betydligt kortare, och inom Helsingfors har draget åtminstone tidigare uppvisat en social variation, så att talare ur de lägre sociala klasserna (av vilka många var inflyttade från landsbygden) hade relativt korta mellanvokaliska konsonanter (Reuter 1982:121).

Den fonetiska variationen hänger sannolikt ihop med de olika varieteternas fonologiska kvantitetssystem (se Schaeffler 2005, Kiparsky 2008 och Leinonen 2015), men påverkan av eller åtminstone en konserverande verkan av kontakt med kvantitetsspråket finska kan inte uteslutas (Itkonen 1965:261–262; Reuter 1982:103–104; Helgason et al. 2013:541). Uttalsskillnaden kan dessutom ytterligare ha förstärkts av de sociala associationer språkdraget kommit att få (Leinonen 2015:193).

Variationen hos denna fonetiska variabel kan teoretiskt vara kontinuerlig, dvs. olika uttal kan åtminstone i teorin ligga var som helst på en skala mellan två ytterpunkter. I löpande tal har mellanliggande uttalsvarianter de facto konstaterats vara vanliga (Reuter 1982:127; Leinonen 2015:192; Stenberg-Sirén

2015:338). Ändå behandlas variabeln ofta som kategorisk. Helgason, Ringen & Suomi (2013) mätte t.ex. kvantiteten hos tolv finlandssvenskar i olika ordtyper vid uppläsningen av en ordlista. Utifrån uttalet av tvåstaviga ord där den betonade vokalen är lång och den påföljande konsonanten en tonlös klusil (ord av typen *baka*) delade författarna in informanterna i två distinkta grupper, där den tonlösa klusilen var markant längre hos den ena informantgruppen än hos den andra. Exakt vilka kriterier (t.ex. minimi- och maximivärden för relativa durationer inom de båda grupperna) som användes för tudelningen av informanterna rapporteras ändå inte, endast att grupperingen var entydig och auditivt hörbar för den finskspråkiga författare som utförde mätningarna (ibid. 537 och 539). Även Kiparsky (2008) utgår i en optimalitetsteoretisk analys från att det inom finlandssvenskan finns två distinkta sätt att fonetiskt realisera ord av typen CV:CV – ett där den mellanvokaliska konsonanten är kort och ett där den mellanvokaliska konsonanten fonetiskt realiseras som en geminata.

Helgason et al. (2013:541) ser det som mycket osannolikt att ett kompromissuttal, där durationerna skulle ligga mitt emellan de två distinkta typerna, skulle uppstå i svenskan i Finland. Leinonen (2015) ser däremot en tendens till att ett mellanuttal håller på att sprida sig. Helgason et al. (2013) bygger sina konklusioner på ett relativt litet, men kontrollerat material där orden lästes upp ett åt gången från en ordlista med korta pauser mellan orden. De studier där mellanuttal har konstaterats vara vanliga har däremot byggts på löpande tal. Man kan alltså fråga sig om den typ av mellanuttal som rapporteras av Reuter (1982), Leinonen (2015) och Stenberg-Sirén (2015) enbart uppstår i löpande tal där kvantitetsdistinktionerna kan fluktuera, t.ex. som en funktion av varierande taltempo och betoning (jfr Heldner & Strangert 2001), eller om det finns talare som även vid lexikalt uttal placerar sig mittemellan.

I denna artikel analyserar jag hur kvantitet realiseras vid lexikalt uttal, dvs. vid uppläsning av enskilda ord, hos ett brett sampel av finlandssvenskar. Den variabel som behandlas är V:C-sekvenser i tvåstaviga ord där C är en tonlös obstruent. Syftet är att utreda om det finns två olika, distinkta uttalsvarianter i svenskan i Finland eller om variationen mellan talare är kontinuerlig. Dessutom studeras den geografiska distributionen av uttalsvarianterna.

2. Material och metod

I materialet för studien ingår inspelningar med sammanlagt 68 personer som har svenska som modersmål och som har bott i Finland under största delen av sin uppväxttid samt gått sin skolgång huvudsakligen i svensk skola. Informanterna är födda under åren 1988–1997. Av deltagarna värvades 34 i Åbo och 34 i

Helsingfors. De flesta studerade (eller hade nyligen studerat) vid ett universitet eller en yrkeshögskola i någon av dessa två städer. I samplet ingår 59 kvinnor och 9 män. Vid värvningen visste deltagarna inte att studien handlade om uttalsvariation, utan de informerades om det exakta syftet först efter inspelningen. Inspelningsarna gjordes i januari–maj 2016 och deltagandet skedde antingen som del av en studieprestation eller belönades med en biobiljett.

Vid inspelningen satt informanterna vid en bärbar dator och var utrustade med en headset-mikrofon samt brusreducerande hörlurar.¹ Orden visades ett åt gången på datorns skärm och instruktionen informanterna fick var ”att läsa upp orden högt och tydligt och så naturligt som möjligt”. Presentationen av orden var uppbyggd i programmet PsychoPy (Peirce 2007) så att varje ord visades under 1,5 sekunder med en paus på 0,5 sekunder mellan varje ord. Sammanlagt visades 65 ord, av vilka de 5 första utgjorde en introduktionsövning. De resterande 60 orden utgjordes av 9 stimulusord och 21 påfyllnadsord, som vart och ett presenterades två gånger. Efter vart tjugonde ord hade deltagarna möjlighet att ta en längre paus. Stimulusorden och påfyllnadsorden randomiserades för varje informant på så sätt att varje grupp på 20 ord inleddes med två påfyllnadsord och vart tredje ord var ett stimulusord samt att samma ord inte visades två gånger i direkt följd.

De nio stimulusorden var: *haka, neka, hopa, kåpa, bita, mata, lysa, låsa* och *näsa*. De tre tonlösa klusilerna representeras av två ord var, medan *s* återfinns som medial konsonant i tre av orden. Vid valet av stimulusord beaktades att den inledande konsonanten skulle vara tillräckligt lätt att skilja från vokalen i spektrogrammet samt att orden inte tillhör de mest frekventa i svenska språket. (Frekvensen var av betydelse särskilt för ett av de följande momenten i studien.) Därtill undveks vokalerna *u* och *ö* som uppvisar stor regional variation i svenskan i Finland.

Vid analys av kvantitet kan man utgå antingen från absoluta eller relativa segmentlängder. Relativa mått är i regel bättre eftersom de är oberoende av varierande taltempo hos informanterna. I denna artikel studeras såväl relativa som absoluta längder. Som relativt mått används vokallängd dividerat med konsonantlängd ($V:C$). Ett relativt värde på 1,0 innebär således att vokalen och konsonanten är lika långa, medan ett relativt värde på 2,0 betyder att vokalen är dubbelt så lång som konsonanten.

1 Inspelningsen av det material som presenteras här var del av ett större experimentellt upplägg som förutom uppläsning av skrivna ord även inkluderade moment där deltagarna skulle reagera på audiodestimuli. Mikrofonen var av typ Sennheiser HSP-4 och hörlurarna av typ Bose QuietComfort 25. Mikrofonen var kopplad till en inspelningsapparat av typ Zoom H4N.

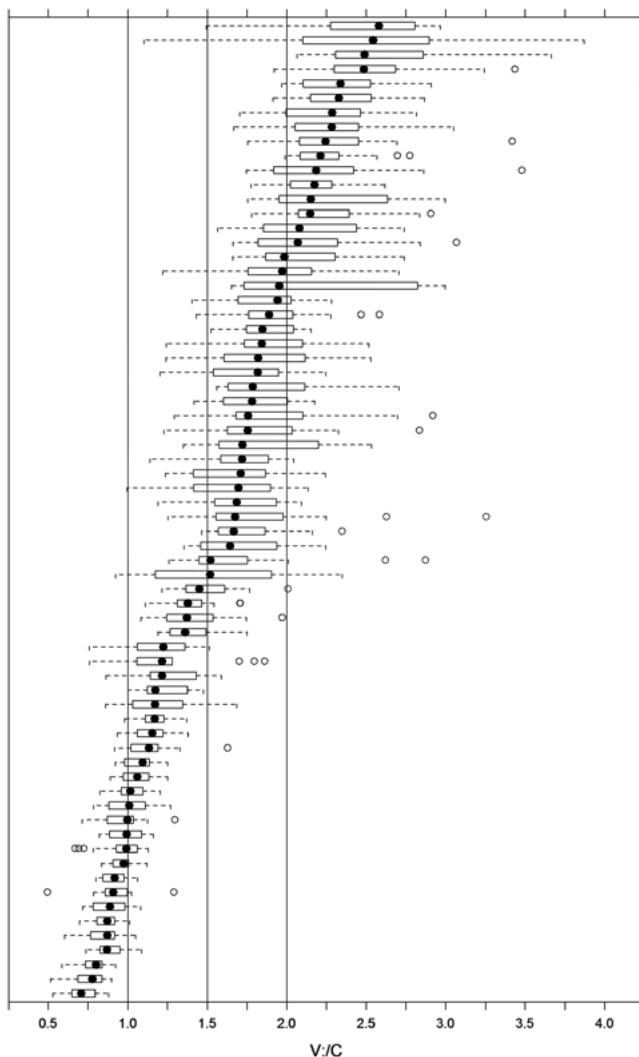
Materialet segmenterades i programmet Praat (Boersma & Weenink 2015). Vid segmenteringen markerades den långa vokalens början vid övergången till fullt vokalspektrum. Den mediala obstruentens slut markerades för klusilernas del strax innan explosionen och efter /s/ vid stämbandspåslagningen. Helgason et al. (2013) noterade relativt långa preaspirationsfaser mellan lång vokal och klusil hos centralsvenska talare, men ingen preaspiration hos finlandssvenskar. Vid segmenteringen av föreliggande material kunde en viss grad av preaspiration noteras hos en del av talarna. Preaspiration är lite vanligare hos informanter med lågt V:/C-värde än informanter med högt V:/C-värde och förekommer oftare före /k/ än före de övriga konsonanterna. Preaspiration noterades ändå vid färre än 10 procent av alla token och den genomsnittliga längden är ca 20 ms, vilket är betydligt kortare än de 35–55 ms som Helgason et al. (2013:536) rapporterar för centralsvenska talare. Det är inte självklart om preaspiration ska ses som en del av vokalen eller en del av konsonanten. Vid segmenteringen noterades vokalens slut vid stämbandstonens upphörande och synligt aspirationsbrus markerades som ett separat segment. Vid de analyser som presenteras här räknades eventuell preaspiration in i konsonantlängden och vokallängden består således endast av tonande vokalljud.

Det potentiella antalet token i materialet är 1 224 (68 informanter x 9 ord x 2). Det verkliga antalet segmenterade token är ändå 1 215, på grund av olika orsaker så som felsägning eller helt utebliven uppläsning, otydligt spektrogram vilket omöjliggjort en exakt mätning samt i ett fall ett kortstavigt uttal (det ena belägget på ordet *haka* hos en informant). Här kan nämnas att av de nio orden kan flera (bl.a. *haka*, *mata*, *näsa*) uttalas kortstavigt i finlandssvenska dialekter, dvs. fonologiskt /CVCV/ i stället för /CV:CV/ (FO). Det faktum att bara ett enda kortstavigt token förekommer visar att uppgiften, som bestod i att läsa upp skrivna ord, hos informanterna i huvudsak har triggat ett standardsvenskt uttal, vilket också var avsikten. Ingen informant saknar fler än två token.

3. Uttalsvariation

Figur 1 visar låddiagram över den relativa kvantiteten hos var och en av de 68 informanterna. Informanterna är ordnade enligt stigande V:/C –medianvärde, så att de som har det lägsta värdet befinner sig längst ner på y-axeln. Den svarta bollen visar medianvärdet, medan lådan och morrhåren visar hur mycket variation varje informant uppvisar. Medianvärdena placerar sig nästan på en rak linje diagonalt genom koordinatsystemet. Variationen informanterna emellan ser alltså ut att vara kontinuerlig snarare än kategorisk. Det finns inget entydigt V:/C-värde där en gräns skulle kunna dras mellan två distinkta grupper av in-

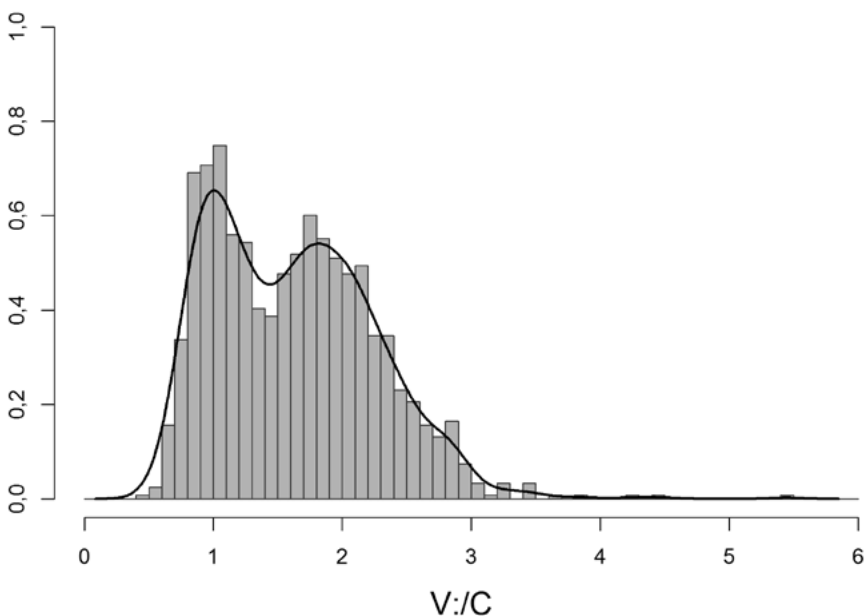
formanter, utan enskilda personer ser ut att kunna ha ett uttal som ligger var som helst på en skala där vokallängden kan variera från allt mellan ca 0,7 gånger konsonantlängden till ca 2,6 gånger konsonantlängden.

FIGUR 1: Låddiagram över V:/C-värden per informant enligt stigande V:/C-medianvärde.

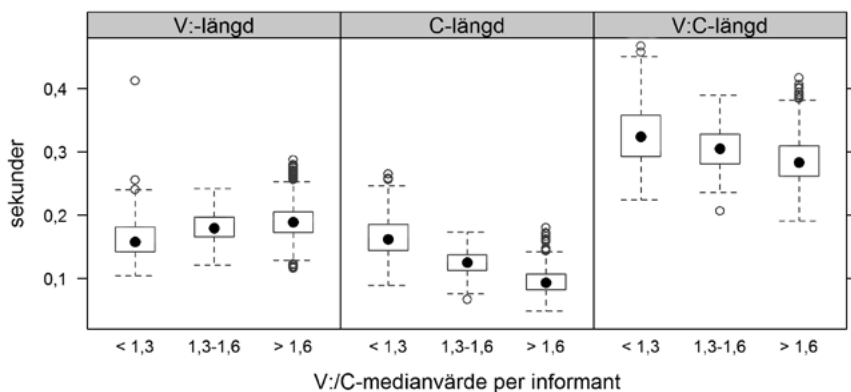
Ser man noga på fördelningen i figur 1 kan man ändå konstatera att antalet informanter med V:/C-värden mellan ca 1,3 och 1,6 är lite färre än under och över dessa värden – den i övrigt nästan raka linjen böjer sig något här. Möjligen skulle man alltså kunna säga att det är ovanligare att ha ett uttal där vokalen är

ungefär en och en halv gång så lång som konsonanten än ett uttal där vokalen och konsonanten är ungefär lika långa eller där vokalen är ungefär dubbelt så lång som konsonanten eller mer. Detta förhållande blir ännu tydligare i figur 2 som visar ett histogram med täthetsfunktion över alla 1215 token i materialet. Kurvan visar tydligt att det inte handlar om en normalfördelning utan om en tvåtoppig fördelning. Kurvans toppar ligger vid 1,0 och 1,8. Även om uttal med V:/C kring 1,5 inte alls är ovanliga i materialet tenderar alltså de flesta token ändå att centrera sig kring värden på 1,0 och 1,8.

FIGUR 2: Histogram med täthetskurva över alla 1215 token.

En analys av enbart de relativa värdena visar inte om det är vokallängden eller konsonantlängden som varierar mer mellan olika talare och token. I figur 3 och tabell 1 har informanterna delats in i tre grupper utifrån individuella medianvärden: $V:/C < 1,3$, $V:/C > 1,6$ samt en mellangrupp med värden mellan 1,3 och 1,6. Låddiagrammen är tecknade utifrån alla uppmätta token hos informanterna. Figuren visar att konsonantlängden varierar mer mellan grupperna än vokallängden. Tabell 1 visar medianvärden samt standardavvikelser. Medianen för konsonantlängden är 0,162 hos gruppen längst till vänster och 0,093 hos gruppen längst till höger, dvs. en skillnad på 0,069 sekunder. Medianvärdena för vokallängd i dessa grupper är 0,157 respektive 0,189, dvs. en skillnad på bara 0,032 s.

FIGUR 3: Låddiagram över absoluta segmentlängder hos tre informantgrupper.

Figur 3 och tabell 1 ger också en förklaring till varför den individuella variationen i V:/C-värdena i figur 1 är störst för informanterna högre upp i figuren. Hos gruppen $V:/C > 1,6$ är variationen i konsonantlängd betydligt mindre än variationen i vokallängd (lägre standardavvikelse och mindre låda). Hos gruppen $V:/C < 1,3$ är standardavvikelsen däremot ungefär lika stor för vokallängd och konsonantlängd.

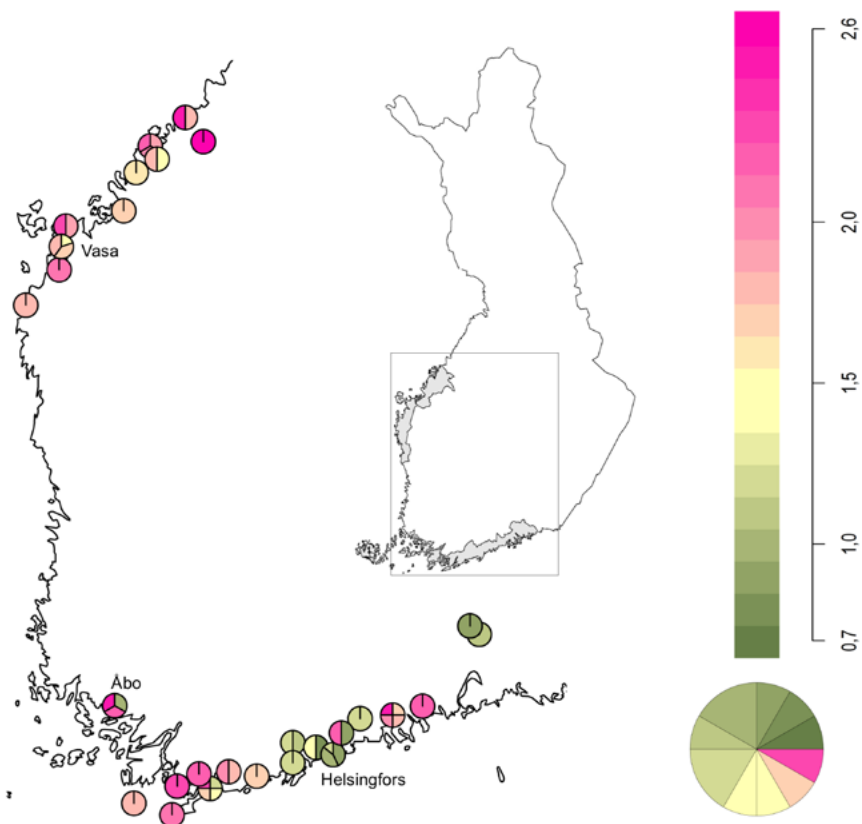
När talare med höga V:/C-värden uttalar ett ord långsammare är det alltså framför allt vokalen som blir längre medan konsonantlängden hålls relativt konstant, vilket gör att V:/C-värdet ändrar med taltempo. Talare med låga V:/C-värden förlänger däremot vokalen och konsonanten ungefär lika mycket vid långsammare taltempo och V:/C-värdet hålls därmed mer konstant. Liknande skillnader i hur relativa segmentlängder påverkas av taltempo har redovisats av Leinonen (2015:180).

TABELL 1: Medianvärden i sekunder samt standardavvikelse för vokallängd, konsonantlängd och sekvenslängd för tre informantgrupper.

	V:/C < 1,3 (inf. = 25; token = 448)		V:/C 1,3–1,6 (inf. = 6; token = 106)		V:/C > 1,6 (inf. = 37; token = 661)	
	median	std.avv.	median	std.avv.	median	std.avv.
Vokallängd	0,157	0,029	0,180	0,022	0,189	0,028
Konsonantlängd	0,162	0,030	0,125	0,021	0,093	0,020
Sekvenslängd	0,324	0,048	0,305	0,033	0,283	0,038

4. Geografisk variation

Alla informanter spelades in i Åbo eller Helsingfors där de var bosatta vid inspelningstidpunkten, men de härstammar från olika delar av Finland (bara tre informanter är födda och uppvuxna i Åbo och sju i Helsingfors). Informanterna kunde ange en eller flera uppväxtorter i det formulär som fylldes i i samband med deltagandet. På kartan i figur 4 har pajdiagram ritats in som visar fördelningen av olika uttal enligt uppväxtort. Diagrammen bygger på V:/C-medianvärden för varje informant med en decimals noggrannhet. Det större pajdiagrammet nere till höger representerar de informanter som har angett mer än en uppväxtort ($n = 12$).

FIGUR 4: *V:/C-medianvärden enligt uppväxtort visualiserat som en färgskala. Diagrammet nere till höger representerar informanter som bott på mer än en ort under sin uppväxt. Det gråfärgade området på Finlandskartan visar det område som traditionellt varit övervägande svenskspråkigt.*

Kartan visar att de lägsta V:/C-värdena finns i Helsingforsregionen och hos en informant i Åbo samt hos två informanter från Kouvola och Kuusankoski som gått i svensk skola i Kotka. Kotka ligger öster om det traditionellt svenskdominerade området i Finland, och när staden grundades så sent som 1878 var det en inflyttad svenskspråkig överklass som kom att leda industrin och handeln i den i övrigt finskspråkiga staden där den svenskspråkiga minoriteten idag ugör endast omkring en procent av befolkningen (Henricson 2013:15–17). Höga V:/C-värden dominerar i Österbotten samt i västra och östra Nyland. Värden kring mitten av skalan finns på spridda håll.

Om man utgår från att uttalet med lågt V:/C tidigare har funnits framför allt i Åbo och Helsingfors, kan man konstatera att detta uttal verkar ha spridit sig från Helsingfors till kringliggande orter. I kranskommunerna Esbo, Grankulla, Kyrkslätt, Sibbo och Vanda är de genomsnittliga V:/C-värdena ändå inte riktigt lika låga som i Helsingfors. Av de tre informanter som bott i Åbo hela sin uppväxttid har två mycket höga V:/C-värden. Att detta uttal håller på att sprida sig i Åbo har även konstaterats av Leinonen (2015).

Av de informanter som har bott på olika orter under sin uppväxttid har de flesta antingen låga eller mellanliggande V:/C-värden. De flesta av dessa har flesta antingen Åbo eller Helsingfors som en av de orter de har bott på (i några fall dessutom olika orter inom huvudstadsregionen), vilket kan förklara att många inom denna grupp har låga eller mellanliggande V:/C-värden.

5. Diskussion och slutsatser

Frågan om fonetisk kvantitet i V:/C-sekvenser i svenskan i Finland i praktiken utgör en kontinuerlig eller en kategorisk språkvariabel kan besvaras med både och. Fördelningen av V:/C-värden är tvåtoppig, vilket tyder på att två olika uttalstyper finns representerade i samplet. Samtidigt finns det också informanter som placerar sig mitt emellan de två uttalsvarianterna.

Ser man till den geografiska fördelningen har varianten med lågt V:/C sitt kärnområde i Helsingfors, medan högt V:/C dominerar på övriga håll. Flera informanter från kranskommunerna till Helsingfors uppvisar V:/C-värden som ligger mellan de värden som är typiska i Helsingfors och de som är typiska längre väster- och österut i Nyland. Detta kan tolkas som att variabeln är kontinuerlig i den mån att mellanformer kan uppstå vid kontaktsituationer, något som också stöds av att flera av de informanter som har bott på olika orter under uppväxten har mellanliggande uttal. Det faktum att informanterna har spelats in på en studieort kan naturligtvis också ha påverkat resultaten eftersom olika varieteter av finlandssvenska möts i studiemiljöerna. Det är möjligt att andelen

mellanliggande uttal skulle vara ännu mindre om inspelningarna hade gjorts i informanternas uppväxtmiljöer.

Både Reuter (1982:127), som studerat Helsingforssvenska, och Stenberg-Sirén (2015:338), som analyserat finlandssvenska nyhetsuppläsares språk, har utifrån auditiva bedömningar av löpande tal konstaterat att mellanliggande former är den vanligaste uttalsvarianten. De resultat av mätningar av lexikalt uttal som presenterats här visar däremot att mellanliggande uttal är mindre vanliga än uttal där vokalen och konsonanten antingen är ungefär lika långa eller där vokalen är nästan dubbelt så lång som konsonanten eller mer. En orsak till de olika resultaten kan vara att ord vid lexikalt uttal är maximalt fokuserade och att kvantitetsdistinktionerna därmed är mer framhävda än i löpande tal.

Helgason et al. (2013) anser det mycket osannolikt att ett mellanliggande uttal skulle etablera sig i finlandssvenskan, eftersom de utgår från att de två uttalstyperna har uppkommit genom påverkan av finskans kvantitetssystem och det finska inflytandet på finlandssvenskan fortsättningsvis är stort. Leinonen (2015) tolkar däremot mätningar av kvantitet i löpande tal som att ett mellanliggande uttal skulle kunna hålla på att bli allt vanligare bland finlandssvenskar. Eftersom det finns starka sociala associationer till uttal med högt respektive lågt V:/C-värde kan den som ”varken vill låta ’snobbig’ eller ’bonnig’” välja att använda ett mellanliggande uttal (ibid. 193). Utifrån föreliggande studie är det vanskligt att förutspå riktningen för en eventuell pågående förändring. Typologiskt sett verkar det inte sannolikt att ett mellanliggande uttal skulle etablera sig (Schaeffler 2005), men i kontaktsituationer skulle ett kompromissuttal kunna etablera sig åtminstone momentant (jfr Trudgill 2008).

Den uttalsvariation som studerats här ligger som sagt på en hög medvetandnivå inom den finlandssvenska språkgemenskapen. Det finns ändå inga perceptuella studier där man skulle ha studerat exakt vilka akustiska signaler lyssnarna reagerar på. Det är möjligt att det inte är enbart segmentlängderna som är avgörande för perceptionen, utan att talare med de två olika uttalstyperna skiljer sig även på andra sätt. Talare med lågt V:/C-värde har något mer preaspiration än talare med högt V:/C-värde, vilket skulle kunna tyda på att det finns skillnader i artikulationssätt. Möjligen kan det också finnas skillnader i t.ex. intensitet. Eftersom talare med högt genomsnittligt V:/C-värde varierar vokallängden relativt oberoende av konsonantlängden vid varierande taltempo, medan vokal- och konsonantlängder tenderar att samvariera hos talare med lågt genomsnittligt V:/C-värde, är det också möjligt att lyssnare tar fasta på dessa intraindividuell variationsmönster när de klassificerar andras språkbruk.

6. Litteratur

- Boersma, Paul & David Weenink 2015. Praat: doing phonetics by computer [datorprogram]. Version 5.4.09. <<http://www.praat.org/>>. Hämtat 15 juni 2015.
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. 1976–. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken/Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Haapamäki, Saara & Sarah Wikner 2015. Att undersöka lyssnares perception av regional variation. *Folkmålsstudier* 53, s. 35–77.
- Heldner, Mattias & Eva Strangert 2001. Temporal effects of focus in Swedish. *Journal of Phonetics* 29, s. 329–361.
- Helgason, Pétur, Catherine Ringen & Kari Suomi 2013. Swedish quantity: Central Standard Swedish and Fenno-Swedish. *Journal of Phonetics* 41, s. 534–545.
- Henricson, Sofie 2013. *Svenska i finsk miljö: Interaktion, grammatik och flerspråkighet i samtal på svenska språköar i Finland*. Doktorsavhandling. Helsingfors universitet.
- Itkonen, Terho 1965. Über einige Sandhi-Erscheinungen im Finnmarklappischen, Finnischen und Finnlandschwedischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 35, s. 218–263.
- Kiparsky, Paul 2008. Fenno-Swedish quantity: Contrast in stratal OT. I: B. Vaux & A. Nevins (red.), *Rules, Constraints, and Phonological Phenomena*. Oxford: Oxford University Press. s. 185–220.
- Leinonen, Therese 2015. Fonetisk kvantitet i finlandssvenska stadsmål. I: *Tälet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland* (Studier i nordisk filologi 86.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 165–193.
- Peirce, Jonathan W. 2007. PsychoPy: Psychophysics software in Python. *Journal of Neuroscience Methods*, 162(1–2), s. 8–13.
- Reuter, Mikael 1982. *Kvantitet i Helsingforssvenskan*. Opublicerad licentiatavhandling, Helsingfors universitet.
- Schaeffler, Felix. 2005. *Phonological quantity in Swedish dialects. Typological aspects, phonetic variation and diachronic change*. (Phonum 10.) Umeå university.
- Stenberg-Sirén, Jenny 2015. Finlandssvensk kvantitet i etern: Standardspråket i nyhetsuppläsningar i Aktuellt och TV-nytt 1970–2009. I: Forsskåhl, Mona m.fl. (red.) *Svenskan i Finland* 15. Tammerfors: Tammerfors universitet, s. 325–349.
- Trudgill, Peter 2008. Colonial dialect contact in the history of European languages: On the irrelevance of identity to new-dialect formation. *Language in Society* 37, s. 241–254.

Wikner, Sarah 2014. Helsingforsare om Helsingforssvenskan. *Källan* 2/2014, s. 23–25.

Therese Leinonen

Institutionen för språk och översättningsvetenskap

Åbo universitet

therese.leinonen@utu.fi